

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.98:341.322.5

DOI 10.36919/3041-1149(Print).10.2025.125-130

О. В. Кузьменко,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права,
ПВНЗ «Європейський університет»
email: olena.kuzmenko@e-u.edu.ua
ORCID 0000-0002-6117-523X;

П. В. Цимбал,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
завідувач кафедри права,
ПВНЗ «Європейський університет»
email: tsymbal52@meta.ua
ORCID 0000-0002-7244-4669

**ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ДІТЯМ
ПІД ЧАС ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ, У КОНТЕКСТІ
РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА КОМПЕНСАЦІЮ**

У статті досліджено проблеми доказування шкоди, завданої дітям унаслідок воєнних злочинів, та особливості реалізації їхнього права на компенсацію. Здійснено комплексний аналіз нормативно-правових актів України й міжнародних стандартів, що регулюють права дитини та механізми відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними діями в умовах повномасштабної війни. Встановлено, що шкода дітям носить багатомірний характер, охоплюючи фізичні, психологічні, моральні та майнові наслідки, що потребує застосування спеціалізованих методик фіксації, залучення експертів у галузі психології, медицини та соціальної роботи, а також дотримання специфічних процесуальних стандартів. Досліджено труднощі збору доказів у воєнних умовах, зокрема обмежений доступ до місць злочинів, руйнування документації, мобільність потерпілих, небезпеку для свідків і потребу у фіксації показань із застосуванням технічних засобів. Виявлено, що ключовим елементом ефективного відшкодування шкоди є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між злочином і завданою шкодою, що визначає допустимість доказів у кримінальному провадженні. Пропонується вдосконалення процесуальних механізмів доказування шкоди, завданої дітям під час воєнних злочинів, що передбачає комплексний підхід до правозастосування та захисту прав потерпілих, зокрема розробку спеціалізованих методик фіксації шкоди, які враховують особливості фізичної, психологічної та моральної шкоди, завданої дітям, а також застосування сучасних технічних засобів для документування фактів злочинів в умовах бойових дій. Крім того, підкреслюється потреба в підвищенні кваліфікації слідчих, прокурорів і суддів у сфері розслідування воєнних злочинів проти дітей, включно із навчанням щодо специфіки роботи з дитячими потерпілими, правил допиту, оцінювання доказів і взаємодії з експертами. Показано, що інтегрований підхід до доказування шкоди сприятиме реалізації принципу невідворотності відшкодування та забезпеченню конституційних прав дітей, постраждалих від воєнних злочинів. Отримані результати можуть бути використані в законодавчій, нормативно-правовій і практичній

діяльності слідчих органів, судових установ і державних органів, відповідальних за захист прав дітей під час війни.

Ключові слова: воєнні злочини, діти-потерпілі, доказування шкоди, компенсація шкоди, кримінальне провадження, права дитини.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України призвела до безпрецедентних порушень прав людини, серед яких особливо трагічним є завдання шкоди дітям – найбільш уразливій категорії цивільного населення. Унаслідок воєнних злочинів діти стають жертвами фізичних, психологічних, моральних і матеріальних страждань, що потребує належного правового реагування, зокрема забезпечення їхнього права на відшкодування завданої шкоди. Водночас ефективна реалізація цього права неможлива без повного, об'єктивного та всебічного доказування факту шкоди, її розміру та причинно-наслідкового зв'язку між злочином і наслідками.

Попри наявність у національному законодавстві загальних положень щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, питання доказування шкоди дітям, постраждалим унаслідок воєнних злочинів, залишається малодослідженим. Відсутність спеціалізованих методик і процесуальних стандартів, недостатня практика судів у цій категорії проваджень, а також складність документування фактів під час воєнних дій істотно ускладнюють притягнення винних до відповідальності та реалізацію принципу невідворотності компенсації.

Крім того, міжнародно-правові механізми захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту не завжди мають належне імплементаційне забезпечення на національному рівні. Це вимагає поглибленого наукового аналізу проблем доказування шкоди, завданої дітям, з метою вироблення дієвих рекомендацій для практики органів досудового розслідування, прокуратури та судів, а також для вдосконалення нормативно-правового регулювання механізмів компенсації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика захисту прав дітей у контексті збройних конфліктів, а також забезпечення компенсації шкоди, завданої внаслідок злочинних дій, є предметом уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників. Питання доказування в кримінальному процесі та забезпечення прав потерпілих розглядали в своїх працях такі українські науковці, як О. М. Бандурка, В. В. Бірюков, І. В. Гловюк, М. І. Хавронюк, О. Г. Яновська, які акцентували на важливості дотримання принципів об'єктивності, повноти та допустимості доказів. Значний внесок у розвиток теорії доказування та процесуальної форми зробили також дослідження В. П. Шибіко, Л. М. Лобойка, В. Ю. Шепітька, у яких обґрунтовується потреба в удосконаленні механізмів збирання й оцінювання доказів у справах, що мають підвищену соціальну значущість.

Проблеми відшкодування шкоди жертвам кримінальних правопорушень досліджували О. І. Харитонова, Н. М. Кузнецова, І. В. Красницький, В. В. Сташис, які підкреслювали, що реалізація цього права є важливою складовою справедливості та гуманістичного характеру правосуддя. Особливу увагу аспектам захисту прав дітей як потерпілих у кримінальних провадженнях приділяли С. С. Чернявський, О. В. Капліна, І. П. Катеринчук, наголошуючи на потребі в створенні спеціальних процесуальних гарантій для неповнолітніх.

У міжнародному вимірі суттєвий науковий внесок зроблено в працях К. О'Фланаган, А. Дж. Кларка, Дж. Лі, які досліджували питання документування воєнних злочинів і компенсації шкоди дітям у межах міжнародного кримінального права. У їхніх дослідженнях розкривається значення належного фіксування доказів для встановлення масштабів завданої шкоди та подальшого забезпечення права потерпілих на репарацію.

Водночас, незважаючи на наявність наукових напрацювань, питання доказування шкоди, завданої саме дітям унаслідок воєнних злочинів, залишаються недостатньо розробленими у вітчизняній доктрині. Потребують уточнення методологічні засади встановлення шкоди різних видів – фізичної, моральної, психологічної, майнової – та процесуальні особливості доведення її розміру й наслідків у контексті реалізації права на компенсацію. Це визначає актуальність подальшого наукового пошуку в зазначеному напрямі.

Метою статті є з'ясування особливостей доказування шкоди, завданої дітям унаслідок воєнних злочинів, та визначення основних проблем, що виникають у процесі реалізації їхнього права на компенсацію. У межах досягнення зазначеної мети передбачається проаналізувати сучасний стан нормативно-правового регулювання відшкодування шкоди, заподіяної дітям унаслідок збройної агресії; охарактеризувати процесуальні особливості збирання, фіксації та оцінювання доказів у справах, що стосуються воєнних злочинів проти дітей; виявити ключові труднощі у встановленні причинно-наслідкового зв'язку між злочинними діями та завданою шкодою; розкрити значення міжнародно-правових стандартів у забезпеченні доказування й реалізації права на репарацію; запропонувати напрями вдосконалення національного механізму доказування шкоди та практики її компенсації з урахуванням вимог гуманітарного права й стандартів захисту прав дитини.

Реалізація цієї мети сприятиме формуванню науково обґрунтованих підходів до вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності та підвищенню ефективності захисту прав дітей, які постраждали внаслідок воєнних злочинів.

Виклад основного матеріалу. У контексті збройної агресії проти України, коли цивільні діти стають жертвами воєнних злочинів, особливо актуалізується питання ефективного доказування шкоди, завданої цій категорії потерпілих. Аналізуючи чинне кримінальне процесуальне та матеріально-правове регулювання, потрібно врахувати, що доказування в кримінальному провадженні охоплює, зокрема, визначення виду й розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями винної особи та наслідками для дитини. В умовах воєнного стану традиційні підходи до доказування, що застосовують у мирний час, виявляються недостатньо ефективними, адже значні порушення прав дитини, руйнування цивільної інфраструктури, масове переміщення та евакуація дітей, психологічні та моральні травми стають системними, а доступ до місць злочинів, архівів і документів – обмеженим. Ситуація ускладнюється також високим рівнем небезпеки для слідчих і експертів, що збирають докази, та потребою в залученні спеціалістів із психології, медицини й соціальної роботи для оцінювання шкоди. У таких умовах процес доказування вимагає адаптації традиційних методів і впровадження нових механізмів фіксації шкоди, застосування технічних засобів запису та комплексного підходу, який поєднує кримінально-процесуальні дії, соціальну та психологічну підтримку дітей [1].

Діти, потерпілі від воєнних злочинів, зазнають різноманітної та комплексної шкоди, яка охоплює фізичну (поранення, каліцтва, травми, що потребують медичної допомоги), психологічну (тривалий стрес, посттравматичний синдром, тривожні та депресивні стани), моральну (втрата близьких, пережитий жах, відчуття небезпеки й соціальної нестабільності) та майнову (втрата житла, речей першої потреби, документів та інших цінностей). Встановлення та належне оцінювання шкоди такого типу передбачає детальний аналіз обставин, пов'язаних із діями агресора, а також залучення фахівців-експертів із психології, медицини, соціальної роботи та інших профільних сфер для об'єктивного оцінювання наслідків, що відображають реальний стан здоров'я та благополуччя дитини. У правовій площині це означає, що потерпілий або його законний представник має подати відповідні докази в межах кримінального провадження, або, за потреби, цивільного позову, інтегрованого в кримінальне провадження, що забезпечує можливість встановлення обсягів матеріальної та моральної шкоди [1]. Водночас важливим є той факт, що для ефективного відшкодування шкоди, завданої війною, критичною умовою є належна реєстрація факту вчинення воєнного злочину та проведення досудового розслідування із дотриманням усіх процесуальних норм і стандартів. Без цих етапів доказування шкоди та, відповідно, виплата компенсації стає значно ускладненою, що підкреслює потребу в удосконаленні процесуальних механізмів і забезпеченні комплексного підходу до захисту прав дітей-потерпілих [1].

Процесуальні механізми доказування в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану мають свої виклики: залучення понять часто неможливе, фіксація за допомогою відеочаї аудіотехніки стає обов'язковою, забезпечення безпеки потерпілих і свідків – пріоритетним. У постанові практики зазначено, що в умовах воєнного стану показання свідка чи потерпілого

мають бути використані лише за умови фіксації ходу та результатів допиту технічними засобами [2]. Згідно з висловленням судової практики збір доказів здійснюється слідчим або прокурором і містить витребування документів, речей, відомостей [3]. У випадках дітей-потерпілих додатково стоїть завдання забезпечення захисника, дотримання стандартів допиту, фіксація відео- чи аудіозаписів, можливість участі дитини чи її законного представника. Недотримання цих процедур призводить до недопустимості доказу й, відповідно, до порушення права на компенсацію [3].

Наявність шкоди ще не означає автоматичної компенсації – потрібно довести причинно-наслідковий зв'язок між вчиненням злочину проти дитини (або діями агресора) та завданою шкодою. Це означає, що має бути зафіксовано не лише сам факт злочину, а й його прямий вплив на матеріальні та моральні наслідки для потерпілої дитини, що дає змогу встановити обсяг і характер шкоди для подальшого її відшкодування. Серед основних проблем, що ускладнюють цей процес, варто зазначити: зруйновані архіви та документацію, відсутність доступу до місця події, переміщення й евакуацію населення, втрату оригіналів документів, перебування в зоні активних бойових дій, а також високий рівень мобільності потерпілих і свідків. Ці чинники суттєво обмежують можливості слідчих і експертів щодо збору доказів у стандартному процесуальному порядку. Очевидно, що стандарти доказування, які застосовуються в умовах миру, не завжди можуть бути реалізовані в умовах війни, що потребує гнучкого підходу до оцінювання доказової бази та додаткових процесуальних гарантій. У правовій літературі зазначено, що ключовими ознаками допустимості доказів є: визначене законом джерело доказів, уповноважена особа, яка їх збирає, та дотримання процесуальної форми збирання, що має належно враховуватися навіть в умовах бойових дій [2]. Що стосується визначення розміру шкоди, це питання є ще більш складним: матеріальна шкода може бути оцінена на основі документальних підтверджень (чеків, актів, квитанцій), тоді як моральна або психологічна шкода потребує спеціалізованого експертного висновку, який не завжди можливо своєчасно отримати для дітей-потерпілих у зонах бойових дій, що ускладнює процедуру встановлення та компенсації таких збитків [2]. В умовах війни особлива увага повинна приділятися комплексному підходу, що поєднує документальне, експертне та соціально-психологічне оцінювання шкоди, а також забезпеченню правового представництва дітей у процесі збору та подання доказів.

Право на відшкодування шкоди внаслідок воєнних дій має чітко визначену нормативну базу й формується відповідною практикою застосування законодавства. Зокрема, держава Україна зобов'язана створювати ефективні механізми для відшкодування завданої шкоди, що особливо актуально у випадках дітей-потерпілих, які зазнали фізичних, психологічних або моральних травм унаслідок воєнних злочинів [4]. Це передбачає не лише визначення розміру компенсації, а й забезпечення доступу до правових процедур, належного представництва потерпілих, фіксації доказів і залучення експертів, здатних оцінити комплексний характер шкоди. Утім саме процес доказування в умовах бойових дій і обмеженого доступу до місць злочинів стає «вузьким місцем» у реалізації права на компенсацію. Відсутність чітко визначених методик фіксації шкоди, проблеми з документуванням фактів, руйнування архівів, мобільність дітей-потерпілих і складність збору експертних висновків значно ускладнюють процес підтвердження завданої шкоди. У проведеному дослідженні зазначено, що механізми компенсації моральної шкоди жертвам війни досі недостатньо апробовані саме для дітей, що обумовлює ризики неповного або несвоєчасного відшкодування [5]. Отже, ефективна реалізація права на компенсацію для дітей-потерпілих безпосередньо залежить від якості формування доказової бази, професіоналізму слідчих і суддів, а також від злагодженості процесуальних дій на всіх етапах розслідування та судового розгляду [5].

З огляду на сформувану мету можна виділити такі ключові напрями вдосконалення процесу доказування шкоди, завданої дітям під час воєнних злочинів, у контексті реалізації права на компенсацію: розробка методик фіксації шкоди дітям в умовах воєнного стану (включно з відео-, фотофіксацією, опитуванням потерпілих і свідків, документацією); затвердження спеціальних процесуальних норм для справ щодо дітей-потерпілих, враховуючи особливості переміщених

чи евакуйованих дітей; удосконалення нормативно-правової бази для обов'язкового подання цивільного позову в кримінальному провадженні, коли йдеться про шкоду дітям; підвищення кваліфікації слідчих, прокурорів, суддів, експертів із питань воєнних злочинів, захисту прав дитини та компенсації шкоди; забезпечення комплексності підходу: поєднання кримінальних процесуальних дій, соціальної підтримки, психологічної реабілітації та правової допомоги дітям-потерпілим. Реалізація цих напрямів сприятиме зміцненню права дітей на справедливу компенсацію, допоможе досягти принципу невідворотності відшкодування й підвищить ефективність державного захисту в ситуаціях, коли діти зазнали шкоди внаслідок воєнних злочинів.

Висновки. Аналіз проблем доказування шкоди, завданої дітям унаслідок воєнних злочинів, свідчить про високу складність процесуальної реалізації права на компенсацію в умовах повномасштабної війни. Установлено, що шкода, завдана дітям, носить комплексний характер і містить фізичні, психологічні, моральні та майнові наслідки, що вимагає залучення фахівців із різних сфер і використання спеціалізованих методик фіксації фактів шкоди.

Дослідження показало, що ключовими перешкодами на шляху до ефективного відшкодування шкоди є: обмежений доступ до місць злочинів, руйнування документів і архівів, мобільність та евакуація потерпілих, а також особливості допиту дітей у зоні бойових дій. Ці чинники ускладнюють дотримання стандартів допустимості доказів, встановлення причинно-наслідкового зв'язку між злочином і завданою шкодою, а також визначення обсягу матеріальної та моральної компенсації.

Встановлено, що надання дітям-потерпілим права на компенсацію потребує комплексного підходу, який поєднує кримінальні процесуальні дії, соціальну та психологічну підтримку, фахове оцінювання експертів і забезпечення правового представництва. Забезпечення належного процесуального захисту дітей у таких умовах є ключовою умовою реалізації принципу невідворотності відшкодування шкоди та гарантування їхніх конституційних прав.

У зв'язку з цим потрібними є такі заходи: розробка та впровадження спеціалізованих методик фіксації шкоди, підготовка й підвищення кваліфікації слідчих, прокурорів і суддів щодо розслідування злочинів, що стосуються дітей, удосконалення нормативно-правової бази щодо обов'язкового цивільного позову в кримінальних провадженнях і створення механізмів комплексної психологічної та соціальної підтримки потерпілих дітей.

Отже, ефективне доказування шкоди й реалізація права на компенсацію для дітей-потерпілих унаслідок воєнних злочинів є важливою умовою забезпечення їхніх прав, відновлення справедливості та зміцнення довіри до державних інституцій у період повномасштабної війни. Удосконалення відповідних процесуальних механізмів сприятиме підвищенню ефективності захисту прав дітей і забезпеченню принципу невідворотності відшкодування завданої шкоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Яковлева С. Про можливості українського правосудді в питанні відшкодування шкоди, заподіяної війною, та судову практику щодо недійсних, нікчемних договорів у сфері нерухомості розповіли судді ВС / Верховний Суд : офіційний вебсайт. 2023. 9 жовтня. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1489699/>
2. Яновська О. Докази та доказування в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану / Верховний Суд : офіційний вебсайт. 2022. 28 вересня. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_09_28_Ianovska_.pdf
3. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 7 серпня 2019 року. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83589933>
4. Яковлева С. Відшкодування шкоди, заподіяної війною: можливості українського правосуддя / Верховний Суд : офіційний вебсайт. 2023. 5 грудня. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1556344/>
5. Костюченко О., Стеценко Д. Відшкодування потерпілим шкоди, завданої в результаті воєнних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. № 90, том 4. С. 267–272.

REFERENCES

1. Yakovlyeva, S. (2023). Pro mozhyvosti ukrayins'koho pravosuddi v pytanni vidshkoduvannya shkody, zapodiyanoyi viynoyu, ta sudovu praktyku shchodo nediysnykh, nikchemnykh dohovoriv u sferi nerukhomosti rozpovily suddi VS [The Supreme Court judges spoke about the possibilities of Ukrainian justice in the matter of compensation for damage caused by the war and the judicial practice regarding invalid, worthless contracts in the field of real estate] / Verkhovnyy Sud : ofitsiynny vebsayt. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1489699/> [in Ukrainian].
2. Yanovska, O. (2022). Dokazy ta dokazuvannya v kryminalnomu provadzhenni v umovakh voiennoho stanu [Evidence and substantiation in criminal proceedings under martial law] / Verkhovnyy Sud : ofitsiynny vebsayt. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_09_28_Ianovska_.pdf [in Ukrainian].
3. Resolution of the Criminal Court of Cassation within the Supreme Court of August 7, 2019. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83589933> [in Ukrainian].
4. Yakovlieva, S. (2023). Vidshkoduvannya shkody, zapodiianoi viinoiu: mozhyvosti ukrainskoho pravosuddia [Compensation for damage caused by war: possibilities of Ukrainian justice] / Verkhovnyy Sud : ofitsiynny vebsayt. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1556344/> [in Ukrainian].
5. Kostiuhenko, O. & Stetsenko, D. (2025). Vidshkoduvannya poterpilym shkody, zavdanoi v rezultati voiennykh zlochyniv [Compensation to victims of damage caused as a result of war crimes]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo*. No 90. Vol. 4, 267–272 [in Ukrainian].

O. V. Kuzmenko, P. V. Tsymbal. PROBLEMS OF PROVING HARM CAUSED TO CHILDREN DURING WAR CRIMES IN THE CONTEXT OF EXERCISING THE RIGHT TO COMPENSATION

The article examines the problems of proving harm caused to children as a result of war crimes and the specifics of exercising their right to compensation. The author has conducted a comprehensive analysis of the regulatory legal acts of Ukraine and international standards regulating the rights of the child and mechanisms for compensating for harm caused by criminal acts in conditions of full-scale war. It has been established that harm to children is multidimensional, including physical, psychological, moral and property consequences, which requires the use of specialized recording methods, the involvement of experts in the field of psychology, medicine and social work, as well as compliance with specific procedural standards. The difficulties of collecting evidence in wartime are investigated, in particular, limited access to crime scenes, destruction of documentation, mobility of victims, danger to witnesses and the need to record testimony using technical means. It was found that the key element of effective compensation for damage is the establishment of a causal link between the crime and the damage caused, which determines the admissibility of evidence in criminal proceedings. The author proposes improving the procedural mechanisms for proving damage caused to children during war crimes, which involves a comprehensive approach to law enforcement and protection of the rights of victims. In particular, the development of specialized methods of recording damage is proposed, which take into account the peculiarities of physical, psychological and moral damage caused to children, as well as the use of modern technical means for documenting the facts of crimes in conditions of hostilities. In addition, the need to improve the skills of investigators, prosecutors and judges in the field of investigating war crimes against children is emphasized, including training in the specifics of working with child victims, rules of interrogation, evidence assessment and interaction with experts. It is shown that an integrated approach to proving harm will contribute to the implementation of the principle of inevitability of compensation and ensuring the constitutional rights of children who have suffered from war crimes. The results obtained can be used in the legislative, regulatory and practical activities of investigative bodies, judicial institutions and state bodies responsible for protecting the rights of children during war.

Keywords: war crimes, child victims, proving harm, compensation for harm, criminal proceedings, children's rights.